

Řeč o Bohu a k Bohu v kontextu feministické teologie osvobození

Kateřina Majerová

Křesťanská feministická teologie,¹ jež není směrem zcela novým, se realizuje v návaznosti na tradici víry a zkušenosti žen, která byla v minulosti v kontextu tradiční teologie do jisté míry zneviditelnována.² Předmětem feministické teologie pak je zejména zkušenost, či přesněji reflexe zkušenosti žen, s cílem interpretovat tradici a náboženské texty s ohledem na ženy, zohlednit úlohu žen v rámci těchto tradic a v důsledku tak identifikovat, kdy a z jakého důvodu byly ženy aktivními participantkami a kdy naproti tomu byly marginalizovány. Je tedy možné říci, že feministickou teologii lze akcentovat jako feministickou kritiku, která se pokouší o revizi teologických témat související s genderovou otázkou³

¹ Ačkoliv se tento článek zabývá křesťanskou feministickou teologií, konkrétně feministickou teologií osvobození, bylo by mylné se domnívat, že oblastí zájmu feministické teologie je pouze křesťanství. Stejně tak jako o feminismu, ani o feministické teologii nelze uvažovat jinak než v plurálu. Feministická teologie se vztahuje ke křesťanství, avšak její další proudy se zabývají islámem i hinduismem a buddhismem (kde je však obtížné definovat, nakolik se jedná stále o teologii). V kontextu studia náboženství pak genderová analýza zasahuje několik úrovní, závisejících na pohledu na náboženství jako takové. Na náboženství lze nahlížet ve smyslu principiálně filosofickém, přičemž oblastí zájmu genderové analýzy je zejména to, jakým způsobem je konstruován gender lidství a božství, tj. jak sakrální texty a mýty o stvoření „předobrazují“ vztahy mezi pohlavími, genderové stereotypy apod. Při pohledu na náboženství ve smyslu sociálně politickém se genderová analýza zabývá předně religiozitou heterogenních kategorií mužů a žen. Pohled na náboženství jako na institucionalizovanou společenskou ideologii pak předpokládá genderovou analýzu zaměřenou na konstruování patriarchálních genderových stereotypů a na skutečnost, jak náboženství, jakožto nástroj moci, podřizuje ženy. Je však nutné tematizovat, že diskriminace žen není implicitně zahrnuta v náboženství, nýbrž je důsledkem zneužití náboženství k dosažení mocenských cílů, jež má pak implikace nejen pro ženy, ale i pro muže. Srov. Blanka KNOTKOVÁ-ČAPKOVÁ, „Úvod: Ke genderové analýze náboženství,“ in *Obrazy ženství v náboženských kulturách*, Praha – Litomyšl: Paseka, 2008, s. 5–15.

² Jana OPOČENSKÁ, *Z povzdálí se dívaly také ženy. Výzva feministické teologie*, Praha: Kalich, 1995.

³ Genderovou problematiku lze uchopit mimo jiné dvěma způsoby, a sice zacílenou na dvě binární kategorie, čítající muže a ženy, jak to povětšinou činí feministická teologie, i konkrétně feministická teologie osvobození, a v širším pohledu jako problematiku,

a přispět tak k transformaci nerovností na poli teorie i praxe.⁴ Feministická teologie se pak dále skrže dialog s dalšími disciplínami a vědními obory zaměřuje předně na každodenní život a činnost žen, jejich zkušenost, prožívání emocí, spirituality a veškeré „všední úkony“, kupříkladu ve formě domácí práce, neboť je to právě každodennost, v níž lze nalézt spojení s Bohem.⁵ Jinými slovy se tak transcendence v perspektivě feministické teologie uskutečňuje paralelně s imanencí, tedy v rámci pozemského, každodenního bytí všech. Jedná se o tzv. radikální imanenci, jež je přesvědčením a v důsledku i potvrzením Boží účasti a angažovanosti ve světě.⁶

Přestože se tedy feministická teologie explicitně zaciluje na tematizování ženské spirituality a náboženské zkušenosti, nepovažuje se za teologii určenou výhradně pro ženy, nýbrž se pokouší pracovat s ideou univerzální rovnosti a vzájemnosti, tj. působí směrem k ženám, mužům i přírodě a celému veškerenstvu skrze uplatňování ekofeministické perspektivy.⁷ „... muži jsou partneři na cestě k osvobození. Jejich součinnost se vítá, pokud jsou ochotni vzdát se svých dosavadních privilegií. Cílem

---

zahrnující otázku LGBTQ, tj. jedná se zejména o rozdíly v pohledu na gender v kontextu druhé a třetí vlny feminismu. Pohled na gender, zacilující se na muže a ženy jako na z velké části heteronormativní kategorie a odkrývání adrocentrických momentů s cílem dosáhnout emancipace žen na všech úrovních, lze vztahovat k druhé vlně feminismu, z níž vychází i feministická teologie osvobození. Hlubší reflexe genderové otázky, zejména v posledních letech ve spojitosti s třetí vlnou feminismu, zahrnuje i problematiku gay a lesbické komunity, spolu s uznáním fluidity identit a sexualit, promítající se do pojmu transgenderu a queer. Queer teorie i queer teologie pak v důsledku zohledňují, nejen v rámci participace na náboženském životě, existenci nefixních, fluidních identit a sexualit s kritikou dichotomií a heteronormativity, spolu s identifikací intersekcionalních a mezikulturních přesahů. Srov. Kwok PUI-LAN, „Feminist theology as intercultural diskurse,“ in *The Cambridge Companion to Feminist Theology*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 23–39. Přestože pak feministická teologie gaye a lesby uznává a respektuje, stále se pohybuje v jasně definovaných kategoriích muž × žena a heteronormativních rámcích.

⁴ Rosemary Radford RUETHER, „The emergence of Christian feminist theology,“ in *The Cambridge Companion to Feminist Theology*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 3.

⁵ Dorothee SÖLLE, *Gott Denken. Einführung in die Theologie*, Stuttgart: Kreuz Verlag, 1992, s. 185–187.

⁶ Tamtéž, s. 96.

⁷ Ekofeminismus jakožto jeden ze směrů feminismu, dále také značně rozrůzněný, ve svých přístupech spojuje myšlenky ekologické s myšlenkami feministickými, přičemž si uvědomuje historickou souvislost mezi útlakem žen a nadvládou nad přírodou,

teologického úsilí je plné, integrované lidství všech a dobré přežití veškerého života.“⁸

Prostřednictvím narušování dualit duše a těla, božského a pozemského, feministická teologie dochází ke své ústřední myšlence vzájemnosti a vztahovosti, jež se oprošťuje od extrémního individualismu a zaciluje se na vztahy, sounáležitost a propojenost všeho živého. Skrze akcentování vztahů vzájemnosti se lze vztahovat k lásce samé a k Bohu, neboť Boha nelze myslet nezávisle na těchto vazbách. Tato vzájemnost není něčím statickým a dokončeným, nýbrž je to stále pokračující proces, vyžadující receptivitu a iniciativitu všech lidí spolu s potřebou péče a solidarity.⁹ Činnost feministické teologie je tedy v důsledku možné identifikovat jako snahu existenciální, pokoušející se o uznání podílu na Boží transcendenci pro každého člověka, jemuž byl tento nárok v mnoha ohledech upírán.¹⁰

Jak již bylo řečeno, feministická teologie usiluje především na poli teorie a praxe o změnu, v kontextu tradiční teologie pak o změnu skrze genderově senzitivní optiku. Jakožto směr diferenciovaný feministická teologie k této změně, revizi přistupuje různými způsoby, zejména pak s ohledem na přístup ke křesťanské tradici. Zatímco směr feministické spirituality matriarchální¹¹ se odvrací od židovsko-křesťanské

---

tj. hierarchii mezi kulturou a přírodou. Dle ekofeminismu je nutné uvědomit si paralelu mezi útlakem žen a devastací přírody a překonat ekologickou krizi s cílem nastolit ztracenou rovnováhu mezi člověkem a přírodou. Ekologickou senzitivitu spolu s úctou a respektem ke stvořenému světu pak z ekofeminismu přejímá i feministická teologie osvobození, která zdůrazňuje sounáležitost a propojenost celého stvoření, o něž člověk musí zodpovědně pečovat. Srov. OPOČENSKÁ, *Z povzdálí se dívaly také ženy*, s. 129. Prostřednictvím akcentování osvoboditelských i utlačovatelských prvků Bible ve vztahu k ekologické otázce, je pak možné skrze ekofeministickou perspektivu, nahlédnout odkaz západní křesťanské tradice, v níž je nutné hledat celoplošné, komplexní „uzdravení“ Země spolu s lidmi, tj. uzdravení vztahu mezi člověkem a přírodou, předpokládající uzdravení mezilidských vztahů, a to nejen s ohledem na genderovou rovnost. Rosemary Radford RUETHER, „Gaia and God: An Ecofeminist Theology of Earth Healing,” in *Women's studies in religion: A multicultural Reader*, ed. Kate Bagley – Kathleen McIntosh, New Jersey: Pearson Education, Inc., 2007.

⁸ Jana OPOČENSKÁ, „Co je a co chce feministická teologie,” <http://www.feminismus.cz/cz/clanky/co-je-a-co-chce-feministicka-teologie> [zveřejněno 23. 7. 2002, cit. 13. 3. 2019].

⁹ Carter HEYWARD, *Und sie rührte sein Kleid an*, Stuttgart: Kreuz Verlag, 1987.

¹⁰ OPOČENSKÁ, *Z povzdálí se dívaly také ženy*, s. 145–146.

¹¹ Feministická spiritualita matriarchální odmítá náboženství, jež diskriminují ženy. Zaciluje se zejména na narušení dualit profánního a sakrálního a odmítá tradiční

tradice, kterou vnímá jako produkt patriarchální ideologie, a navrácí se tak k předkřesťanským tradicím v podobě uctívání kultu Matky Země apod., radikální feministická teologie, tj. feministická teologie osvobození, se profiluje uvnitř židovsko-křesťanské víry.¹²

1. FEMINISTICKÁ TEOLOGIE OSVOBOZENÍ A PŘÍSTUP K BIBLI

Feministická teologie osvobození, jež se obdobně jako další směry feministické teologie věnuje dosažení změny v otázce genderových a dalších nerovností, dále znovu promýšlí obsah své víry a na pozadí zkušenosti s opresí žen a osvobozením deklaruje nutnost zaměření se na praxi a živou víru, právě v podobě již zmíněného zaměření se na každodenní život.¹³ Feministickou teologii osvobození pak lze datovat od konce 60. let minulého století, zejména v souvislosti s teologií latinskoamerickou. Pod pojmem teologie osvobození je pak možné spatřovat nejen feministickou teologii, ale i teologii naděje, „černou“ teologii v Severní Americe i politickou teologii v Evropě. Stejně tak jako i jiné teologie osvobození se i feministický proud této teologie nezaměřuje pouze na teorii, ale i na praxi, kde se skrze uplatňování intersekcionálního hlediska pokouší dosáhnout pozitivní změny ve statu quo.¹⁴ V rámci své teologické reflexe pak přikládá důraz zejména na službu, která deklaruje ústřední pojmy vztahovosti a vzájemnosti, odkazující k propojenosti celého stvoření. Včetně ekologických výzev a apelů, souvisejících s blízkostí feministické teologie s myšlenkami ekofeminismu, je explicitním zájmem feministické teologie osvobození rovněž prosazování genderové rovnos-

---

oddělování Boha a světa, duše a těla, a naproti tomu zdůrazňuje jednotu člověka s přírodou. Za stěžejní zdroj spirituality pak považuje zkušenost, a přestože v centru zájmu stojí i feministická kritika patriarchátu a genderových rolí, jedná se o zkušenost ryze „ženskou“. Feministická spiritualita matriarchální tedy implikuje představu, že „ženská“ spiritualita je zcela odlišná od „mužské“ spirituality, a akcentuje tak alternativní rituály, liturgie, které se zaměřují na oslavu ženství v podobě oslav první menstruace, mateřství, menopauzy apod. Srov. Věra SOKOLOVÁ, „Současné trendy feministického myšlení,“ *ABC feminismus*, Brno: Nesehnutí, 2004.

¹² OPOČENSKÁ, *Z povzdálí se dívaly také ženy*, s. 9.

¹³ SÖLLE, *Gott Denken*, s. 72.

¹⁴ OPOČENSKÁ, *Z povzdálí se dívaly také ženy*, s. 13–16.

ti, neboť diferenciaci v kontextu křesťanské víry se jeví jako zcela mylná vzhledem k tomu, že i ženy¹⁵ participují na Boží transcendenci.¹⁶

Skrze dekonstrukce dichotomií mezi muži a ženami a s požadavkem navrátit ženám status plnohodnotného lidství pak feministická teologie osvobození namísto hierarchie proklamuje vzájemnost, solidaritu a rovnost. Včetně „demytizace“ žen v kontextu náboženské tradice pak tuto dekonstrukci dichotomií rozšiřuje na celé lidstvo v podobě narušení představy o a priori hříšném člověku. Člověka pak feministická teologie osvobození vnímá v kontextu dobrého stvoření, jako obraz Boží, disponující potenciálem pro pozitivní změnu ve statu quo. Tato dekonstrukce obrazu lidství má pak za následek důsledné narušování představy bezmocného lidství vůči mocnému Božství, na němž člověk nemůže nijak participovat. Feministická teologie osvobození se tudíž také vymezuje vůči fatalismu a antropologickému pesimismu s cílem uznat plnohodnotný status každého člověka s povinností i privilegiem participovat, spolupracovat na dobré stvoření.¹⁷ Právě z důvodu deklarování striktní participace člověka na stvoření pak feministická teologie může, dle Pöhlmana, podlehnout mimo jiné nebezpečí synergismu.¹⁸

V souvislosti s tím feministická teologie osvobození v kontextu židovsko-křesťanské tradice a Bible akcentuje, že v rámci této tradice existují prvky, jež mohou napomoci k osvobození od sexismu. Oproti reformním feministickým teoložkám, ačkoliv vychází ve svých argumentech z biblických textů, je jejich teologická reflexe do značné míry otevřena i mimokřesťanským symbolům a tradicím, tedy v důsledku i mezináboženskému dialogu.¹⁹ V kontextu své vlastní exegetické práce pak využívá feministická teologie osvobození induktivní metodu, při-

¹⁵ V souvislosti s kritikou androcentrismu a patriarchálních modelů v Bibli spolu s uznáním důstojnosti žen, také jako Božích stvoření, lze v českém kontextu uvést evangelického teologa Milana BALABÁNA, „Ženy a muži v Bibli,“ *Religio* 7, č. 1 (1999): 29–37. Balabán rovněž akcentuje pohled na ženu v termínech respektu, lásky a jednoty. V jeho perspektivě muž i žena, stvoření Boží, tvořící vzájemnou jednotu, oba participují na stvoření a na pozadí vzájemné úcty zrcadlí vztah Boha k člověku, který nese nejen rysy trestající a vládnuící, ale i zejména ochranné a milosrdné.

¹⁶ Virginia Ramey MOLLENKOTT, *Women, men and the Bible*, New York: Crossroad, 1988, s. 58–59.

¹⁷ Jana OPOČENSKÁ, „Co je a co chce feministická teologie,“ <http://www.feminismus.cz/cz/clanky/co-je-a-co-chce-feministicka-teologie> [zveřejněno 23. 7. 2002, cit. 13. 3. 2019].

¹⁸ Horst Georg PÖHLMAN, *Kompendium evangelické dogmatiky*, Jihlava: Nakladatelství Mlýn, 2002, s. 251.

¹⁹ OPOČENSKÁ, *Z povzdálí se dívaly také ženy*, s. 9–10.

čemž východiskem je prožitá zkušenost a historický globální proces, který vztahuje k tématům Bible.

Jinými slovy soustředí se tak na aspekty biblického textu a biblického kontextu, přičemž dále zohledňuje nejen stránky literární, nýbrž i aspekty sociální, prostřednictvím optiky marginalizovaných osob a umožňuje pak aktualizaci biblických poselství do kontextu současné společnosti. Bible je v perspektivě feministické teologie osvobození textem spadajícím do patriarchální kultury, který je psán androcentrickým jazykem, a přestože se od Bible zcela neodvrací, jako to činí feministická spiritualita matriarchální, domnívá se, že osvobozené prvky a tradice pro všechny lidi, včetně žen, je nezbytné v biblickém textu teprve objevovat.²⁰

Lze říci, že ve feministické teologii osvobození převládá diskurs, že Bible je knihou mužů, kteří ji stvořili, tedy zaznamenali slovo Boží. Tato mužská iniciativa při tvorbě Bible je patrná i v – dle feministické teologie – androcentrické a sexistické řeči, která je v Bibli užita, a to nejen ve spojení s metaforami Boha, ale i s četnými biblickými pasážemi, které měly dále za cíl legitimovat hierarchické postoje ve společnosti, předně pak přisouzení nižšího statusu ženám.²¹ Žena v této perspektivě pak představuje jistou odchylku od normy,²² od muže, přičemž jeho pohled je prezentován jako univerzálně lidský.²³ Feministická teologie osvobození tak identifikuje v kontextu Bible marginalizaci na základě pohlaví a jisté vytěsňování žen, jejich zkušenosti a iniciativy do pozadí s cílem mytizovat ženy a ženské postavy v Bibli a přisoudit jim podřízenou pozici.²⁴

²⁰ OPOČENSKÁ, *Z povzdálí se dívaly také ženy*, s. 15.

²¹ Jacqueline KELLENOVÁ, *Ženy z Bible*, Brno: Books, 1999, s. 11.

²² Náhled na ženu ve srovnání s mužem, jako na odchylku od normy, či jako „tu druhou“, identifikovala v rámci mýtu o stvoření existencialistická filosofka Simone de Beauvoir, *Druhé pohlaví*, Praha: Orbis, 1966. Ve svém textu se pokouší dekonstruovat obraz ženy jako právě „té druhé“, přičemž upozorňuje na tendenci žen samy sebe vnímat také optikou „těch druhých“, jakožto objekt. Druhotné postavení je pak dle Beauvoir přisouzeno ženám sociálním řádem, kde ženy jsou spojovány s imanencí, pasivitou a podřízeností, zatímco muži se svobodou, aktivitou, transcendencí. Žena jako „ta druhá“, sloužící jako doplňkové bytí, bytí pro muže, zatímco muž, jako aktivní subjekt je tak dle Beauvoir přítomen v biblickém mýtu o stvoření, přičemž autorka vybízí k neustálé snaze pohlížet na ženy jako na aktivní, kreativní bytosti rovné mužům, jež jsou též komplexními lidskými bytostmi, bez nutnosti přijímat pouze „mužskou“ perspektivu, která je předkládána jako univerzálně lidská.

²³ Elisabeth Schüssler Fiorenza, *In memory of her*, New York: Crossroads, 1983, s. 42–43.

²⁴ Jana OPOČENSKÁ, „Co je a co chce feministická teologie,“ <http://www.feminismus.cz/cz/clanky/co-je-a-co-chce-feministicka-teologie> [zveřejněno 23. 7. 2002, cit. 13. 3. 2019].

Ačkoliv feministická teologie osvobození vykazuje jistý konsenzus o specifickém historickém kontextu vzniku Bible a shoduje se na jejím patriarchálním základu, jako takovou ji zcela neodmítá. Na Bibli tak nahlíží značně ambivalentně, a včetně momentů útisku a „zapomnění“ na ženy identifikuje i osvobozující momenty spolu s inkluzivní láskou, přítomnou zejména v evangeliích prostřednictvím osobnosti Ježíše Krista. Bibli též nazírá jako cenný zdroj ženské historie, v níž lze nalézt skryté významy a inspiraci.²⁵

V souladu s tímto tvrzením tak diskurs feministické teologie osvobození vyzývá k odmítnutí těch biblických pasáží, které upírají ženám a dalším osobám nárok na plnohodnotné lidství, a podrobit tato místa kritické reflexi. S ohledem na apel feministické teologie osvobození po nové perspektivě v kontextu exegeze Bible – má na mysli perspektivu „zdola“, tj. perspektivu utlačovaných, předně pak žen – feministická teologie formuluje tzv. feministickou hermeneutiku a metodické zásady pro kritický výklad Bible, které v důsledku celý diskurs feministické teologie přejímá.²⁶

Včetně zásady hermeneutiky radikálního podezření, v rámci které se přistupuje k textům s apriorním podezřením kvůli jejich vzniku v patriarchálním společenském kontextu, a hermeneutiky zvěstování, kde dochází ke kritickému zhodnocování textů, jež vykazují znaky útlaku žen a podobně, akcentuje i hermeneutiku připomínání, která odkazuje k předpatriarchální tradici, kde existovalo rovné společenství všech. V kontextu feministické teologie osvobození je pak zcela zásadní rovněž i hermeneutika tvořivé aktualizace, v rámci které inspirativní biblické motivy stojí v centru pozornosti a jsou neustále užívány v souvztažnosti k současným, politickým i sociálním, situacím.²⁷

V souvislosti s feministickou interpretací biblického textu se však diskurs feministické teologie osvobození neubrání výtkám²⁸ s ohledem na

---

²⁵ Luise SCHOTTROFF, „Historical, Hermeneutical and Methodological Foundations,“ in *Feminist interpretation: the Bible in women's perspective*, ed. Luise Schottroff – Silvia Schroer – Marie-Theres Wacker, Minneapolis: Fortress Press, 1998, s. 184.

²⁶ OPOČENSKÁ, *Z povzdálí se dívaly také ženy*, s. 47–52.

²⁷ Tamtéž.

²⁸ Některé feministické přístupy pak lze podrobit kritice předně s ohledem na eurocentrismus a ahistoričnost, zejména v kontextu užívání pojmu patriarchátu, jak ukazuje v rámci postkoloniální feministické kritiky Chandra Talpade MOHANTY, „Under Western Eyes: Feminist Scholarship and Colonial Discourses,“ in *Third World Women and the Politics of Feminism*, Indiana University Press, 1991, s. 51–80. Dle Mohanty koncepce

stranickost a subjektivismus, a ačkoliv lze přiznat jakékoliv interpretaci textu, včetně biblického, jistou míru subjektivity, feministická teologie se i přes svůj explicitní záměr vztahovat se jak mužům, tak k ženám nevyrovnává se zřetelným zacílením na ženy, jež v důsledku může implikovat nejen dekonstrukci genderových hierarchií, ale i esencialismus, spojený s následkem tvořit teologii o ženách, pro ženy, zcela odlišnou od tradiční, „mužské“ teologie. Zůstává však otázkou, nakolik feministická teologie může plně nahradit esencialistické pozice pozicemi konstruktivistickými, aniž by pak zcela „vybočila“ z teologického rámce.

2. BŮH JAKO MATKA. LIMITY UŽITÍ INKLUZIVNÍHO JAZYKA

Božství je v kontextu křesťanství pojímáno, konstruováno jako bezrodý duchovní princip, který však zejména v rámci starozákonních textů nabývá charakteristik spíše archetypálně maskulinních. V kontextu Nového zákona je pak božství do značné míry propojeno s osobou Ježíše Krista, který dle tezí feministické teologie osvobození transcenduje protiklady a genderové stereotypy, a vyznačuje se tak jistou psychologickou androgynií.²⁹ Pro feministickou teologii osvobození je postava Ježíše Krista stěžejní zejména právě kvůli jeho psychologické androgynii, neboť v sobě zahrnuje nejen tradičně maskulinní, ale femininní prvky.

V Kristu tak identifikuje emocionalitu, soucit, tedy vlastnosti tradičně připisované ženám, přičemž na pozadí této psychologické androgynie lze dle feministické teologie osvobození akcentovat celistvost lidských bytostí oproštěných od genderových stereotypů, což v důsledku podporuje překonání hierarchického modelu společnosti a emancipační potenciál pro ženy. Ježíš Kristus jako „narušitel“ patriarchální kultury, který odmítá násilí i mocenskou kontrolu nad lidmi a nahrazuje ji ideami vztahovosti a vzájemnosti, pak v posledku znemožňuje hierarchické uspořádání společnosti.³⁰ Krista jakožto ztělesnění boje proti útlaku,

---

patriarchátu není univerzálním pojmem, který je možný užít pro každou společnost stejným způsobem, nýbrž je značně kontextově podmíněn. Autorka rovněž zmiňuje jistý eurocentrický pohled většiny feministických badatelek, jež mnohdy nedostatečně reflektují své kulturní zázemí a pod „rouškou“ kulturních stereotypů a priori viktimizují a homogenizují kategorii ženy, pokud ovšem lze o kategorii žen vůbec hovořit.

²⁹ Dorothee SÖLLE, *Lieben und Arbeiten*, Stuttgart: Kreuz Verlag, 1988.

³⁰ Carter HEYWARD, *Saving Jesus from Those Who Are Right: rethinking what it means to be Christian*, Minneapolis: Augsburg Fortress, 1999.

dominanci a diskriminaci pak feministická teologie osvobození staví do centra svých teologických úvah a spolu s odmítáním exkluzivní christologie rozvíjí christologii postavenou na aktivní spoluúčasti všech na odkazu Ježíše Krista. Kristus je tak současně i paradigmatem zmocnění, jež vyzývá každého člověka k participaci na procesu uzdravení a osvobození.³¹

Ačkoliv v kontextu úvah o Ježíši Kristu je pro feministickou teologii osvobození stále problematické jeho „mužství“ – z tohoto důvodu se spíše zaměřuje na onu psychologickou androgynii – v souvislosti s Bohem, jež není nositelem žádného genderu, se dostává do jazykové aporie. Dle tradičních charakteristik je Bůh označován prostřednictvím androcentrických, lingvistických konvencí, jak upozorňuje feministická teologie, a sice „vládnoucí král“, „mocný, přísný otec“.³² Právě tyto metafory, zejména metafora Bůh-otec, panovník, dle feministické teologie osvobození implikuje představu Boha jakožto svrchovaného, nezávislého a vzdáleného Stvořitele, upevňující v důsledku hierarchické postavení mužů vůči ženám, jež je nutné podrobit revizi. Při této revizi feministická teologie osvobození nedekonstruuje pouze řeč či způsoby, jak o Bohu a k Bohu mluvit, avšak i představu samotné Boha, který měl dle patriarchálního úzu vládnout nad slabými, hříšnými lidmi. Na pozadí deklarování vztahovosti a vzájemnosti pak feministická teologie osvobození uvažuje o Bohu jako v bezprostředním, blízkém vztahu k lidstvu. Stejně tak jako člověk není v této optice a priori hříšné stvoření izolované od Boha, Bůh již není výlučně izolovaným panovníkem, nýbrž Bohem milujícím, pečujícím a uschopňujícím lid k lásce a péči o stvoření.³³

Dle feministické teologie osvobození dosavadní tradiční řeč o Bohu, která může být pouze analogická, odráží tzv. mužský monoteismus, který nutně předpokládá nezpochybnitelnou představu Boha jako muže, k němuž se pojí striktně maskulinní atributy.³⁴ V této perspektivě pak právě symbol Boha jakožto otce může do značné míry dle diskursu feministické teologie osvobození problematizovat participaci žen na Boží transcendenci a namísto představy milujícího vztahu mezi rodiči a dět-

³¹ OPOČENSKÁ, *Z povzdálí se dívaly také ženy*, s. 80–88.

³² KNOTKOVÁ-ČAPKOVÁ, „Úvod: Ke genderové analýze náboženství“, s. 9–10.

³³ Jana OPOČENSKÁ, „Co je a co chce feministická teologie,“ <http://www.feminismus.cz/cz/clanky/co-je-a-co-chce-feministicka-teologie> [zveřejněno 23. 7. 2002, cit. 13. 3. 2019].

³⁴ Rosemary Radford RUETHER, *Sexism and God-talk: towards a feminist theology*, London: SCM Press, 1989, s. 53–54.

mi implikuje představu Boha odtrženého od stvoření, který posvěcuje hierarchii mezi lidmi.³⁵

V kontextu diskursu feministické teologie osvobození je tak nezbytné nalézt novou řeč, která nebude zatížena genderovými konotacemi a umožní i jazykové vyjádření rovné participace všech na Boží transcenci. Jinými slovy, feministická teologie osvobození si tak s ohledem na řeč uvědomuje skutečnost, že jazyk disponuje mocí, která v důsledku konstruuje způsob, jak bude o věcech uvažováno.³⁶ V této optice maskulinně orientovaný způsob řeči o Bohu a k Bohu, obsažen konkrétně zejména v označení Bůh-otec, tak dle konsensu feministické teologie osvobození znemožňuje ženám akcentovat náboženskou zkušenost žen a univerzálně užívaný úzus Bůh-on pak má moc legitimovat vyloučenost žen z náboženského a spirituálního života.³⁷

Dle Mary Daly androcentrické metafory, Bůh jako otec, zřetelně vnučují ženám pocit, že nejsou Bohem milovány, a tudíž si „zaslouží“ nižší postavení v rámci sociální reality. „Pokud je Bůh mužem, pak muž je Bohem.“³⁸ Daly se tak explicitně vymezuje vůči maskulinním charakteristikám a metaforám Boha a namísto toho upřednostňuje o Bohu mluvit jako o Transcendentnu, tj. využít do značné míry ne-personální, abstraktní jazyk deklarující bezrodost Boží bytosti. Včetně termínu Transcendence Daly rovněž vyzývá k nalezení ženskosti v kontextu řeči o Bohu a odkazuje k femininnímu *Sophia*, k Moudrosti, jež je dle ní samotným projevem božského, a k termínu *Ruah*, užívanému pro obraz Ducha svatého, a který rovněž odkazuje ke vztahovosti a femininním termínům.³⁹

Výtka feministické teologie osvobození vůči metafoře Boha-otce může do jisté míry souviset také s otázkou překladu do evropských jazyků, které jsou podstatně monosémantičtější než mnohovýznamová stará hebrejšтина. Dnes obecně známou metaforu Boha-otce pak bylo možné přeložit i jako Bůh-rodíč. Rovněž oslovení Boha Abba, jež odkazovalo ke vztahu rodiče, tatínka, k jeho dětem, tj. ke vztahu lásky a vzájemnosti, i když i tento výraz vztah Boha a člověka přesahuje, zmizel z běžného

³⁵ OPOČENSKÁ, *Z povzdálí se dívaly také ženy*, s. 60–61.

³⁶ Michel FOUCAULT, *Archeologie věděni*, Praha: Herrmann, 2002.

³⁷ Jana OPOČENSKÁ, „Evangelium všemu stvoření: (Za obnovený vztah k bohu a stvoření),“ *Křesťanská revue*, č. 7 (2002): 178–190.

³⁸ Mary DALY, *Beyond God the Father*, London: The Women's Press, 1991, s. 20.

³⁹ Rosino GIBELLINI, *Teologické směry 20. století*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2011, s. 334–336.

užívání.⁴⁰ „Radikální obsah označení Boha jako ABBA se ztratil v překladu a interpretaci.“⁴¹

Feministická teologie osvobození si tedy stejně tak jako celá křesťanská tradice uvědomuje, že mluvit o Bohu je více než problematické, neboť Bůh je tajemstvím, které nelze přesně vyslovit a popsat lidskými možnostmi řeči. Způsob, jaký se pak dle Jany Opočenské nabízí, je pojetí via negativa, jež umožňuje negenderovanou řeč o Bohu, o kterém můžeme hovořit pouze skrze termíny, čím Bůh není.⁴² „Bůh není on. Bůh není ona.“⁴³ Neboť Bůh všechny charakteristiky přesahuje.

Vzhledem k feministické kritice metafory Boha-otce a k reinterpretaci božství směrem k akcentování vzájemnosti a vztahovosti, transcendence jakožto radikální imanence, v kontextu řeči o Bohu a k Bohu feministická teologie osvobození deklaruje inkluzivní, neautoritativní řeč jako jedinou relevantní. Ačkoliv tedy Jana Opočenská původně proklamovala předně možnosti via negativa, v kontextu diskursu feministické teologie osvobození existuje konsenzus o užívání rozmanitých metafor, kde se užívá mužských i ženských obrazů, které se rovnocenně kombinují či se preferují spíše výrazy femininní. „Bůh je Věčný, Věčná, Svátý, Svátá, Živý, Živá, Jméno, Otec, Matka, Paní nade vším, Adonaj.“⁴⁴

Diskurs feministické teologie osvobození rovněž užívá metafor a charakteristik spojených s přírodou, tj. Bůh je světlo, oheň, skála, či se užívají metafory odkazující k pohybu a činnosti, tedy slovesa, jež představují neustálou dynamickou aktivitu Boží, na níž lidstvo může participovat.⁴⁵ Nicméně přestože se povětšinou termíny odkazující k přírodě, k nepersonálním charakteristikám, které jsou časté i v židovsko-křesťanské tradici, užívají, stále je problematické o Bohu mluvit jakožto o ženě. „Je zajímavé, že mluvíme o Bohu v rámci zvířecích a přírodních fenoménů mnohem jednodušeji než jako o ženě: Bůh má křídla. Bůh chrlí oheň.“⁴⁶ Ačkoliv dle Rahnera pojmem Bůh-otec není myšleno něco nevyhnutelně odlišného než pojmem matka, neboť oba pojmy odkazují k lásce a rodi-

⁴⁰ KNOTKOVÁ-ČAPKOVÁ, „Úvod: Ke genderové analýze náboženství,“ s. 9–10.

⁴¹ OPOČENSKÁ, *Z povzdálí se dívaly také ženy*, s. 59.

⁴² Tamtéž, s. 65–68.

⁴³ GAIL RAMSHAW, „The Gender of God,“ in *Feminist theology reader*, ed. Ann Loades, Louisville: Westminster – John Knox Press, 1990, s. 170–171.

⁴⁴ JANA OPOČENSKÁ, „Křesťanství,“ in *Obrazy ženství v náboženských kulturách*, ed. Blanka Knotková-Čapková a kol., Praha – Litomyšl: Paseka, 2008, s. 69.

⁴⁵ OPOČENSKÁ, *Z povzdálí se dívaly také ženy*.

⁴⁶ RAMSHAW, *The Gender of God*, s. 170–171.

čovství, feministická teologie pojmá tuto jazykovou konvenci za genderově nekorektní.⁴⁷

Přestože lze v diskursu feministické teologie osvobození, zabývající se řečí o Bohu a k Bohu, spatřovat emancipační potenciál a explicitní snahu zahrnout ženy do náboženského života, k této snaze lze vznést námitku ze stranickosti, která v důsledku nedekonstruuje genderové nerovnosti, nýbrž je rekonstruuje v podobě prosazování ženské zkušenosti, přičemž lze rovněž namítat, zda univerzální, homogenní ženská zkušenost, zcela odlišná od mužské, vůbec existuje. Ačkoliv zájem o prosazování genderové rovnosti i na úrovni jazyka lze považovat za v jisté míře relevantní a odůvodněný, nemělo by k němu docházet z esencionalizovaných pozic, kde není reflektován význam a příčina užití „kategorie ženy“ či ženské zkušenosti.

Rovněž kritika Boha jako otce implikuje představu otcovství, které je založené na moci a nadvládě a vzdaluje se od definice otcovství jakožto recipročního vztahu milujícího, pečujícího otce s jeho dětmi, který by neměl být a priori považován za něco nesprávného či nevhodného. Otec milující své děti, pečující o ně z opatrovatelské a ochranné pozice by tak neměl být nutně vázán k představám svrchovaného, despotickeho panovníka, jak to implikuje diskurs feministické teologie.

Skutečnost, že metafora Boha-otce je hluboce obsažena v tradici a nelze ji plně odstranit, si mezi jinými uvědomuje i Janet Soskice, přičemž – na rozdíl od feministické teologie osvobození – se proti úpravám této metafory zcela vymezuje. Dle ní nelze Boha označovat termíny ze světa přírody, kde se pak vytrácí podstatný personální charakter Boha, ani jej označovat jako něco transcendentního, abstraktního. Rovněž pak myšlenka nahrazení božské Trojice modelem matka-dcera-duše není pro Soskice relevantní, neboť i tento model odkazuje k hierarchii, kterou si feministická teologie klade za cíl překonat. Oproti tomu Soskice upozorňuje na skutečnost, že i Kristus mluví o Bohu jakožto o Otci, avšak zcela jistě neodkazuje k patriarchální ideologii či k termínům nadvlády, jak je patrné z jeho činů popsaných v evangeliích. Má na mysli vztah, blízkost, reciprocitu, jež je naplněním příslibu a poselství lásky, péče a starosti.⁴⁸

Předsudky o otcovství, do jisté míry zapříčiněny i diskursem společenosti, se pak v důsledku jeví stejně neoprávněné jako předsudek, v rám-

⁴⁷ GIBELLINI, *Teologické směry 20. století*, s. 335.

⁴⁸ Jaroslav VOKOUN, *Naslouchat teoložkám*, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2010, s. 63–66.

ci kterého oslovení Boha matkou bude vždy nutně a bezpodmínečně odkazovat k upřímné mateřské lásce. Neměla by láska otce mít stejnou hodnotu jako láska matky? Stejně tak jako nelze pojem otcovství opřít negativními konotacemi spojenými s mocí a nadvládou, nelze mateřství univerzálně a priori nahlížet v kontextu lásky a starostlivosti nepřipouštějící jakoukoliv výjimku. Konec konců, je to právě genderový stereotyp, definující ženu pouze jako dokonalou matku a manželku, jež si i feministická teologie klade za cíl dekonstruovat.

3. MYSTICKÝ JAZYK A NÁVRAT K NEVYSLOVITELNOSTI

Problémy s nedostatečností jazyka si v kontextu náboženství uvědomuje pak také zejména i mystika. Jistá „úzkost“ řeči je jedním ze zásadních témat protestantské teoložky Dorothee Sölle, která – přestože se profiluje v rámci feministické teologie osvobození a sama s řečí o Bohu a k Bohu pracovala obdobně jako feministická teologie – skrze zájem o mystiku vyvíjela své argumenty směrem k uvědomění si, že ani metafora Boha-otce či feministické přívlastky nemohou Boha plně vystihnout. „Jak by Bůh mohl být pojmenován? Nejsou na to všechna jména moc malá? Většina mystiků věděla, že cokoli o Bohu řekneš, je nepravda.“⁴⁹

Je to právě mystika a problematičnost zachycení vlastní, jedinečné zkušenosti s Bohem, jež připomíná a ukazuje, že to, co nás přesahuje, je řečí nezachytitelné. Mystický jazyk pak v důsledku může napomoci navrátit diskurs řeči o Bohu a k Bohu zpět pod „závoj“ nevyslovitelnosti, která se nebude vzpírat feministické perspektivě ani tradiční teologii. „Když Mistr Eckhart říká: ‚Modlím se k Bohu, aby mě zbavil Boha‘ (ME, 50), nabádá právě k onomu odložení jazyka, které je dle Sölleové a mnoha dalších feministek nutné k tomu, aby se mohl zjevit ve větší plnosti.“⁵⁰

Dorothee Sölle, navazující mimo jiné na myšlenky Mistra Eckharta a Terezie z Avily, tak tematizuje mystický jazyk ve smyslu „eckhartovského“ „sunder warumbe“, tj. bez proč, kde řeč musí existovat bez příkras a důvodů, svobodná od moci a vlastnění. Mystickou řečí jsou pak v perspektivě Sölle možnosti via negativa, jež však v tezích feministické teologie nebyla zcela uplatněna, paradox a mlčení. Paradox, nicméně,

⁴⁹ Dorothee SÖLLE, *Mystika a vzdor. Ty tichý křiku*, One woman press, 2015, s. 91.

⁵⁰ Matthew FOX, *Příchod kosmického Krista. Uzdravení Matky Země a počátek globální renesance*, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2004, s. 73.

kupříkladu ve formě oxymóronu „tichý křik“, pracující s podobenstvími a obrazy napříč rovinami náboženské řeči, může být užit i ve formě ne-personálních, přírodních metafor Boha, jak to činí i feministická teologie osvobození, a tudíž bude podléhat stejným námitkám zejména z důvodu „popisu“ Boha vzdáleně, mimo personální charakteristiky.⁵¹

Mlčení však představuje zcela specifickou formu řeči, konce řeči. Nejedná se však o mlčení apatické, nezúčastněné, ale o mlčení zá-slovné, tj. řeč, jež jazyk přesahuje. „Ticho se velmi často definuje jakožto ‚absence něčeho‘, třebaže ve skutečnosti je něčím mnohem větším. Ticho je rovněž hledáním čehosi, hledáním nitra, zdroje.“⁵² Je to pak právě sdílené ticho v modlitbě, jednota, kterou ticho ve společenství vytváří a jazyk rozděluje, které může napomoci překonat jazykové aporie v řeči o Bohu a k Bohu a navrátit představu Boha zpět do oblasti nepopsatelnosti a ne-definovatelnosti.

ZÁVĚR

Řeč o Bohu a k Bohu – stejně tak, jako další teologická témata – podrobuje feministická teologie osvobození revizi, v souladu s jejím explicitním cílem revidovat a dekonstruovat takové části tradice, jež upírají ženám status plnohodnotného lidství a participaci na náboženské zkušenosti. V souvislosti s tím pak dále reflektuje nejen přístup k Bibli, ale i konstrukci představ o Bohu a způsoby jak o něm mluvit. Kritice podléhá zejména tradiční metafora pohlížejíci na Boha jako na otce, která obsahuje, dle feministické teologie osvobození, negativní konotace spojené s patriarchální ideologií a ujařmováním žen.

Navrhuje pak v této souvislosti užívání inkluzivního jazyka, v podobě užití metafor spojených se světem přírody či předně s femininními výrazy a charakteristikami. Tato feministická transformace jazyka, jež Boha zbavuje personálního charakteru či jej spíše „povrchově“ upravuje, v důsledku rekonstruuje genderové stereotypy a nerovnosti, nežli je transcenduje. Rovněž skutečnost, že povětšinou ani samy autorky feministické teologie osvobození neužívají genderově senzitivní jazyk v rámci celé své práce, užívají generické maskulinum (mezi jinými kupříkladu

⁵¹ SÖLLE, *Mystika a vzdor*, s. 100–111.

⁵² Fox, *Příchod kosmického Krista*, s. 76.

i D. Sölle, jejíž mateřský jazyk – němečina – genderové jazykové varianty umožňuje), pouze dokládá jistou nekonzistenci v prosazování genderové rovnosti na úrovni jazyka.

Novým impulsem v rámci diskursu řeči o Bohu a k Bohu a k feministické kritice metafor Boha jakožto otce, vládce a krále pak může být připomínka, kterou akcentuje mystika a mystický jazyk, mimo jiné v argumentech Dorothee Sölle, a sice že stejně tak jako nelze dokonale popsat zkušenost s Bohem, nelze ani o Bohu mluvit a popsat jej bez nutných jazykových aporií. Řeč se tak nejen v kontextu mystiky jeví jako nedokonalý nástroj popsání Boha či zkušenosti s ním a navrácí tuto problematiku zpět do pokorného, uvědomělého ticha. Právě uvědomělé mlčení jako řečový projev tak vznáší námitku proti feministickým úpravám náboženského jazyka a vůbec upozorňuje na limity, kterými člověk v kontextu „definice Boha“ disponuje.

Ačkoliv by bylo utopické se domnívat, že připomínka mlčení, v kontextu snahy popsat Boha a zkušenost s ním, je dostatečnou odpovědí na jazykové aporie teologického jazyka či na feministické volání po jiné řeči o Bohu a k Bohu, neboť snaha poznat, vědět a popsat se jeví být záležitostí univerzální a nadčasovou, může být připomínka mystiky inspirací k znovupromýšlení a reflexi, zda jakákoliv řeč o Bohu si vůbec může klást nárok na pravdivost, správnost a exkluzivitu. Rovněž pak tato připomínka pokládá otázku, zda mystické mlčení přeci jen nemluví o Bohu tak, jak by to slova nikdy nedokázala. „„Přestaňte plácát o Bohu,“ radí Mistr Eckhart, protože ‚to nejkrásnější‘, co člověk o Bohu může říci, je to, že pomlčí před moudrostí vnitřního bohatství.“⁵³

Talking about God in the Context of Feminist Theology of Liberation

Keywords: Feminist Theology; Language; God; Mother; Father

Abstract: Feminist theology of liberation, which aims to revise traditional theology with regard to the demystification of the role and position of women, along with an accent on women's experience and spirituality, focuses its attention especially on the construction of Godhead and the ways in which God and God speak. On the background of the deconstruction of the idea of sinful humanity and the transformation of the relationship between man and God to a reciprocal and affectionate relationship, he further delimits the

---

⁵³ Tamtéž.

understanding of God as a sovereign, independent ruler and returns it back to the context of creation. The Emancipatory Appeal and Declaration of Gender Equality also promotes feminist theology of liberation through an ambivalent approach to the Bible, by questioning the traditional metaphor of God as a father, especially for patriarchal connotations. Instead of an androcentric language, she uses inclusive language, appealing to God as a mother, a girlfriend, light, but who abstracts the human aspect of God and as a result puts "paternity" into a network of pejorative prejudices. Starting from linguistic aporia, the mystical language can be seen in Dorothee Sölle's arguments, which draws attention not only to the unspeakableness of the experience of God, but also to the limitations of human speech, where the only way to speak of God is silence and conscious silence.

Mgr. Kateřina Majerová
Katedra filosofie a religionistiky
Teologická fakulta JU v ČB
Kněžská 8
370 01 České Budějovice
majerk00@tf.jcu.cz